

Recenzija Arūno Bubnio darbui “Lietuvių policijos batalionai ir Holokaustas (1941 – 1943)”

Lietuvių savisaugos (policijos) batalionų dalyvavimas žydų genocide (holokauste) Lietuvoje ir už jos ribų iki šiol mažai tyrinėtas. Antra vertus, tai viena svarbiausių, skaudžiausių temų lietuvių ir žydų santykiuose, lemianti poreikį išsiaiškinti realų batalionų vaidmenį įvykdytuose nusikaltimuose prieš žydų tautą. Todėl dr. A. Bubnio tyrimo mokslinis aktualumas ir reikalingumas nekelia abejonių.

Autorius plačiai remiasi archyviniais šaltiniais, pateikia naujų, vertingų susistemintų duomenų, jais pagrįstų teiginių, samprotavimų ir išvadų.

Tačiau išvadų pobūdžio tekste vyrauja faktologinė medžiaga, jame daug smulkių faktų ir detalių apie batalionų kūrimąsi, organizacinę struktūrą, o ne apie patį dalyvavimą holokauste, jo vykdymo “metodiką”. Pats straipsnio pavadinimas galėtų būti kryptingiau į tai orientuotas. Siauroki iškelti tyrinėjimo tikslai: apsiribojama daugiausia “kiekybiniais” uždaviniais nustatyti, kiek batalionų ir jų kareivių dalyvavo žudynėse, kuo šis dalyvavimas reišėsi (tiesiogiai ar netiesiogiai), kiek nužudyta žmonių. Tai svarbu, tačiau ne skaičiuose (bent kai kuriuose) ar vien tik skaičiuose esmė. Antra vertus, jų nustatymas – be galo sunkus, beveik neįmanomas uždavinys – dėl šaltinių stokos vargu ar kada nors ir ateityje įmanomas realizuoti.

Atsižvelgiant į tai, kad batalionų egzekucinė veikla turėjo lemiamos įtakos lietuvių kaip žydšaudžių tautos įvaizdžiui susiformuoti, tarp tyrimo uždavinių turėjo būti procesų, aplinkybių ir priežasčių, lėmusių batalionų dalyvavimą žudynėse, nušvietimas, karo nusikaltėlių veiklos ir elgsenos motyvacija, visuomenės reakcija į siaubingus holokausto padarinius ir kt. (juk net kai kurie vadovaujantys ištikimiausi vokiečių šalininkai voldemarininkai protestavo prieš batalionų dalyvavimą žudynėse, antra vertus, dalis Lietuvos visuomenės buvo abejinga žydų tragedijai). Į autoriaus iškeltus tyrinėjimui klausimus bandė atsakyti KGB analitikai ir sovietinė istoriografija. Autorius neaptaria šių pastangų rezultatų (J. Vico studijoje, dok. rinkinyje “Masinės žudynės Lietuvoje”, leidinyje “Kaltina nužudytieji” (Vilnius, 1963, p. 208) ir kt.). Paskelbti sovietiniai darbai toli gražu nėra beverčiai. Nemažesnis recenzuojamo darbo trūkumas ir tai, kad jame beveik nesinaudojama užsienio autorių tyrinėjimais (išskyrus vokiečių istoriką K. Stangą).

Autorius neaptaria KGB dokumentų (jais daugiausia naudojasi) patikimumo, neaišku, kuo vadovaudamasis remiasi vienais ar kitais (iš daugelio) parodymais. KGB archyvinė medžiaga labai nevienoda ir prieštaringa, joje daug įvairių įdomių detalių ir smulkmenų, rodančių, kad toli gražu ne visada batalionų kariai šaudė savanoriškai, yra užuominų, kad KGB tardytojai vertę duoti neteisingus parodymus ir kt.

Vienas didesnių darbo trūkumų tas, kad žudynių Lietuvos provincijoje mastai atskleisti toli gražu nepilnai. Ypač nepilnas atrodytų 13 bataliono (išvardinta 15 vietovių), taip pat 10-ojo ir kitų batalionų įvykdytų žudynių sąrašas. Kaišiadorių žydus išžudė vokiečiai ir iš Kauno atvykę lietuvių “pagalbinės policijos kariai” (LCVA duomenys), tarp Eišiškių žudynių dalyvių daugiausia buvo “lietuvių karių”, Virbalyje žydus šaudė iš Vilkaviškio atvykusio “savisaugos dalinio”, Pasvalyje – “savisaugos dalinio” iš Panevėžio kariai ir kt.

Kelia nemažų abejonių apibendrinamojo pobūdžio duomenys apie sušaudytųjų skaičių. Tvirtinama, kad 12 batalionas Baltarusijoje sušaudė 46 tūkst. žmonių (tai iš KGB šaltinių paimtas skaičius). Įdomi šio įspūdingo (siaubingo) skaičiaus atsiradimo istorija. Jis 1941 m. rudenį užfiksuotas Lietuvių nacionalistų partijos (LNP) generalinio sekretoriaus Z. Blyno dienoraštyje ir buvo panaudotas LNP 1941 11 07 d. rašte P. Kubiliūnui raginant jį “griežtai protestuoti” prieš 12 bataliono “žygius Gudijoje” kaip “žeminančius Lietuvą ir Lietuvos kariuomenę” (po karo šis skaičius pateko KGB apyvarton ir buvo panaudotas 12 bataliono byloje).

Tačiau Baltarusijoje žydus šaudė ne tik šis batalionas, bet ir latvių, ukrainiečių ir kiti daliniai.

Yra duomenų, kad Baltarusijoje (pvz., Slonime) žydus šaudė ir “kito” lietuvių bataliono, atvykusio iš Vilniaus, kareiviai (galbūt 3-ojo? – R. Z.), taip pat ir 13 bataliono “egzekucijų būrys”, kurį A. Špokevičiaus teigimu, vėliau vokiečiai neva patys likvidavę.

Autorius pateikia ilgą citatą iš Slucko komisaro H. Carlo 1941 10 30 d. rašto, kuriame šis stebisi lietuvių “žiaurumu”. Nereikėtų tikėti tokių raštų objektyvumu nežinant jų parašymo aplinkybių. Tarp įvairių vokiečių žinybų ir pareigūnų buvo nemažos trinties ir taktikos skirtumų (Liepojos (Latvijoje) komisaras taip pat piktinosi atviru ir žiauriu žydų žudymu). Kai Slucko komisaras stebėjosi lietuvių žiaurumu, 12 bataliono ryšių karininkas reikalavo iš jų negailestingai kovoti prieš partizanus ir naikinti žydus.

Autoriaus tvirtinimu, 3-iasis Vilniaus batalionas dažnai naudotas “ypatingoms akcijoms” žudynėms. Gal autorius ir teisus, tačiau šiuo teiginiu galima ir suabejoti. 3-ojo bataliono (vėliau 5-ojo, 256-ojo) vadas buvo Pr. Ambraziūnas. Jis suimtas ir tardytas 1950 m. spalio mėn., vėliau – 1964 m., tačiau (skirtingai negu pvz., A. Impulevičius) nenusteistas mirties bausme. Apskritai vokiečiai nelabai pasitikėjo iš “sovietinių karo belaisvių” (toks buvo 3-iasis batalionas) sudarytais batalionais.

Vargu ar dalyvavusių žudynėse (bent netiesiogiai) batalionų skaičius apsiriboja autoriaus išvardintais batalionais. Yra duomenų, kad 15-asis, 254-asis ir kiti 1941–1942 m. suformuoti batalionai, bet autoriaus neminimi kaip dalyvavę holokauste, galėjo būti panaudoti žudynių akcijoms. Batalionai vykdydami antipartizaniškas akcijas, valydami miškus, aptikdavo besislapstančius žydus ir jie būdavo sunaikinami.

Tekste galima pastebėti kai kurių netikslumų. Autorius kažkodėl nepriskiria policijos batalionams Vokietijoje suformuoto ir atsiųsto į Lietuvą bataliono “Lietuva” (gal turi tam motyvų?), tvirtina, kad 10-asis batalionas 1943 m. pradžioje buvo išformuotas (yra duomenų, kad jis buvo pasiųstas į Rytus ir kovojo Volchovo fronte), nemini fakto, kad 12 batalionas įjungtas į 15-ąjį, pateikia abejotinai didelius skaičius apie 7-ojo bataliono patirtus didžiulius nuostolius (apie 50 proc. jo sudėties) besiveržiant iš Stalingrado katilo.

Apskritai dr. A. Bubnio atliktas darbas palieka prieštaringą įspūdį. Atsižvelgiant į istoriografinę situaciją, jis, be abejonės, vertintinas teigiamai. Antra vertus, sudėtingą ir opią (ne tik mokslinę, bet ir politinę prasme) problemą derėjo nušviesti platesniame lietuvių ir žydų santykių, holokausto, lietuvių karinių formuočių kūrimo, apskritai Antrojo pasaulinio karo įvykių kontekste, su ja susijusius istorijos klausimus – giliau apmąstyti. Apibendrinamojo pobūdžio duomenys apie batalionų dalyvavimą holokauste, jų nužudytų žmonių skaičių nėra pakankamai pagrįsti ir motyvuoti ir toli gražu negalutiniai. Tarptautinei komisijai nacių ir sovietų nusikaltimams įvertinti, kartu ir visuomenės dėmesiui turi būti pateikiami atsakingai ir įvairiapusiškai gerai parengti darbai. Matyt, autorius turėtų toliau tikslinti savo tyrimo išvadas ir rezultatus.